

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.20>

К. В. Мануїлова, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ В КОНТЕКСТІ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА

Проблема міжнародно-правової відповідальності та її особливості з кожним роком набуває все більшого значення у практиці міжнародного права як механізм захисту та підтримання правопорядку на міжнародному рівні. Норми, які регулюють міжнародно-правову відповідальність наразі досі не стали предметом системної кодифікації, тому в цій сфері у більшості випадків діють норми договірної характеру, а також звичаєво-правові норми, які засновані на прецедентах та судових рішеннях.

Держави та міжнародні організації несуть відповідальність за порушення міжнародного права та можуть бути притягнуті до відповідальності відповідно до різних механізмів, таких як міжнародні суди, арбітражні процедури, переговори тощо. Крім того, міжнародно-правова відповідальність включає зобов'язання компенсувати збитки, заподіяні порушенням міжнародного права.

Висвітлюється взаємодія міжнародної відповідальності та правонаступництва. Вона полягає в тому, що при зміні уряду чи режиму в державі, яка несе відповідальність за порушення міжнародного права, новий уряд має продовжувати виконувати зобов'язання, які були накладені на попередній уряд чи режим, та успадковувати їхні права та привілеї. Це означає, що міжнародна відповідальність не зникає зі зміною уряду чи режиму. Наприклад, якщо попередній уряд порушив договір з іншою державою, новий уряд не може просто відмовитися від цього договору та нести за це відповідальність. Новий уряд має продовжувати виконувати зобов'язання за договором, і якщо виникнуть спори, вони розглядатимуться відповідно до міжнародного права. Таким чином, правонаступництво відіграє важливу роль у збереженні міжнародної відповідальності, оскільки воно забезпечує безперервність виконання зобов'язань між державами, незалежно від змін внутрішньої політичної ситуації.

Отже, міжнародно-правова відповідальність є невід'ємною складовою міжнародних відносин, яка забезпечує міжнародний правопорядок, є забезпечуючим механізмом належного виконання зобов'язань. Перечисленні вище характеристики міжнародно-правової відповідальності складають її особливості, що надає їй спеціального статусу на міжнародному просторі.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, правонаступництво держав, правонаступництво щодо відповідальності, міжнародні зобов'язання, добросовісне виконання міжнародних зобов'язань.

K. V. Manuilova. Features of international liability under international law in the context of legal succession

The problem of international legal responsibility and its features is becoming more and more important in the practice of international law every year as a mechanism for protecting and maintaining law and order at the international level. Norms regulating international legal responsibility have not yet become the subject of systematic codification, therefore, in most cases, norms of a contractual nature, as well as customary legal norms, which are based on precedents and court decisions, apply in this area.

States and international organizations are responsible for violations of international law and can be held accountable through various mechanisms, such as international courts, arbitration procedures, negotiations, etc. In addition, international legal responsibility includes the obligation to compensate for damages caused by a violation of international law.

The interaction of international responsibility and legal succession is highlighted. It is that when a government or regime changes in a state that is responsible for a violation of international law, the new government must continue to fulfill the obligations that were imposed on the previous government or regime and inherit their rights and privileges. This means that international responsibility does not disappear with a change of government or regime. For example, if the previous government violated a treaty with another state, the new government cannot simply renege on that treaty and be held responsible for it. The new government must continue to fulfill its obligations under the treaty, and if disputes arise, they will be dealt with under international law. Thus, legal succession plays an important role in maintaining international responsibility, as it ensures the continuity of obligations between states, regardless of changes in the domestic political situation.

Therefore, international legal responsibility is an integral component of international relations, which ensures the international legal order; is a mechanism ensuring the proper fulfillment of obligations. The above-listed characteristics of international legal responsibility make up its features, which gives it a special status in the international space.

Key words: international legal responsibility, legal succession of states, legal succession regarding responsibility, international obligations, pacta sunt servanda.

Виклад основного матеріалу. Право міжнародно-правової відповідальності відіграє основоположну роль в системі міжнародного права. Міжнародно-правова відповідальність є одним з способів забезпечення міжнародно-правового порядку. Гарантією дотримання міжнародного правопорядку є самі міжнародно-правові норми та принципи, найважливішим з яких є принцип *pacta sunt servanda* – «договори повинні виконуватися». Точніше було б сказати, що відповідальність є однією з властивостей міжнародних відносин. Наявність цієї якості міжнародних відносин одна із чинників підтримки порядку відносин між державами. Порушення державою міжнародних зобов'язань є основою міжнародно-правової відповідальності. Відсутність чітко визначеної відповідальності держави за недотримання чи порушення взятих на себе зобов'язань є однією з ключових проблем міжнародного права.

Відповідальність у міжнародному праві означає обов'язок держав та інших суб'єктів міжнародного права нести наслідки своїх дій у разі порушення міжнародних правил та норм. Держави можуть відповідати за різні дії, включаючи порушення міжнародних договорів, порушення прав людини, агресію та інші форми порушення міжнародного права. Інші суб'єкти міжнародного права, такі як міжнародні організації, також можуть відповідати за свої дії. Відповідальність може бути встановлена через різні механізми, такі як міжнародні суди, арбітражні процедури та переговори.

Міжнародно-правова відповідальність розвивається відповідно до змін у міжнародній системі та потреб міжнародного співтовариства. Вона стає все більш важливою для забезпечення міжнародної стабільності та справедливості. З розвитком міжнародних відносин та зростанням кількості суб'єктів міжнародного права, міжнародно-правова відповідальність стала все більш складною. Сьогодні вона охоплює безліч галузей, включаючи міжнародну безпеку, права людини, економічну та торговельну діяльність, довкілля, космічну діяльність тощо. В останні роки також спостерігається зміцнення міжнародної відповідальності щодо індивідуальних осіб та деяких недержавних акторів, таких як міжнародні неурядові організації та транснаціональні корпорації. Розвиток міжнародно-правової відповідальності відбувається через розвиток міжнародних договорів, звичаїв та прецедентів. Також розвиток міжнародної відповідальності підтримується роботою міжнародних організацій, таких як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд тощо. Загалом розвиток міжнародно-правової відповідальності є важливим кроком у напрямку зміцнення міжнародного правопорядку та захисту міжнародних прав і свобод усіх суб'єктів міжнародного права.

Попри те, що Г. Гроцій майже не розрізняв відповідальність окремих осіб і відповідальність держави, Г. Гроцій все ж визнав, що із заподіяної шкоди «за законом природи виникає обов'язок відшкодувати шкоду, якщо вона була завдана» [1]. Це формулювання було основою міжнародної відповідальності до відносно недавнього часу. Спрощуючи це визначення, Е. Ваттель формально зарахував і обмежив відповідальність до зобов'язання з відшкодування шкоди. Ця класична теорія, яку досі підтримують деякі автори, була чітко висловлена Д. Анцилотті: «Протиправна дія, тобто, загалом кажучи, порушення міжнародного зобов'язання супроводжується появою нових правових відносин між державою, якій приписується дія, яка зобов'язана здійснити відшкодування, та державою, щодо якої існувало невиконане зобов'язання, яка може вимагати відшкодування» [2, с. 467].

При порушенні договорів та інших міжнародно-правових норм та принципів страждають інтереси однієї чи кількох держав – членів міжнародного співтовариства, а також інтереси їхніх громадян та юридичних осіб. Крім договірних норм, у міжнародному праві існують і звичаєві норми, недотримання яких також може порушувати інтереси інших держав. Інтереси держав можуть постраждати і від таких дій, які не є порушенням ні конкретної договірної норми, ні міжнародного звичаю, але які становлять недружній акт стосовно інших держав, завдають навмисної чи ненавмисної шкоди.

Як зауважив П. Ройтер: «Відповідальність лежить в основі міжнародного права... вона становить істотну частину того, що можна вважати конституцією міжнародного співтовариства». Відповідальність взаємодіє з поняттям суверенітету та впливає на його визначення, тоді як, навпаки, повсюдна присутність суверенітету в міжнародних відносинах неминуче впливає на концепцію міжнародної відповідальності. Водночас відповідальність глибоко еволюціонувала разом із самим міжнародним правом: відповідальність є наслідком міжнародного права, найкращим доказом його існування та першим надійним мірилом його ефективності. Відповідальність стала диверсифікованою та складнішою в результаті подій, які вплинули на міжнародне суспільство. Проте, незважаючи на те, що певні подібності були (частково) підтвержені, міжнародна відповідальність зберігає свою помітну специфіку порівняно з системами відповідальності у внутрішньому праві [3, с. 390].

Неможливо уявити собі нормативні системи, які не містять жодної системи відповідальності, наприклад, це стосується певних конституційних систем, у яких єдиним наслідком порушення їхніх норм є суто політична санкція.

Міжнародно-правова відповідальність держав ґрунтується на двох правових засадах: по-перше, держава повинна нести міжнародні зобов'язання; і по-друге, держава повинна нести відповідальність за недотримання таких зобов'язань. Таким чином, враховуючи ці елементи, наприклад, міжамериканська система прав людини через Міжамериканський суд не розглядатиме спори, пов'язані з міжнародною відповідальністю держави без наявності конкретного порушення прав людини. Анцилотті висловив думку, що «існування

міжнародного правового порядку передбачає, що суб'єкти, на яких покладено обов'язки, однаково повинні нести відповідальність у разі невиконання цих обов'язків» [2].

Міжнародно-правову відповідальність можна визначити, як зобов'язання держав та міжнародних організацій не порушувати міжнародне право та нести відповідальність за порушення, які вони вчиняють. Ця концепція ґрунтується на ідеї, що кожен суб'єкт міжнародного права повинен дотримуватись певних норм, які були сформульовані у міжнародних договорах, звичаях, прецедентах та інших джерелах міжнародного права.

Міжнародно-правова відповідальність може виникнути у таких випадках:

– порушення міжнародних договорів, включаючи порушення договірних зобов'язань та невиконання умов договорів;

– порушення звичаїв міжнародного права, які встановлені тривалою та загальною практикою;

– порушення прав людини, які є загально визнаними принципами міжнародного права;

– порушення міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів;

– порушення правил міжнародного екологічного права.

Міжнародно-правова відповідальність характеризується певними особливостями, що підкреслюють її характер. Однією з ключових особливостей є те, що суб'єктами відповідальності можуть бути лише держави та міжнародні організації. Фізичні особи, компанії або інші недержавні актори не можуть бути безпосередньо притягнуті до відповідальності у міжнародному праві. Наступна особливість, це незалежність. Міжнародна відповідальність не залежить від внутрішньої правової системи держави. Іншими словами, держава не може відмовитись від відповідальності, посилаючись на свої внутрішні закони чи конституцію.

Колективна відповідальність також відноситься до особливостей, так як міжнародне право визнає принцип колективної відповідальності, відповідно до якого кілька держав можуть відповідати за те саме порушення міжнародного права. Колективна відповідальність – це форма міжнародної відповідальності, при якій група держав несе відповідальність за порушення міжнародного права, навіть якщо не всі держави цієї групи прямо брали участь у такому порушенні. Ця форма відповідальності ґрунтується на принципі солідарності та загальної відповідальності держав у міжнародних відносинах. Колективна відповідальність може бути застосована, наприклад, у разі, коли група держав формує коаліцію та здійснює військові дії, що суперечать міжнародному праву. Колективна відповідальність також може бути застосована у разі порушення міжнародних зобов'язань міжнародної організації або колективного договору, наприклад, коли держави-члени не виконують своїх зобов'язань щодо взаємної оборони. Однак застосування колективної відповідальності є складним питанням у міжнародному праві, оскільки вона може призвести до порушення суверенітету та прав держав, які не брали безпосередньої участі у порушенні міжнародного права. Тому принцип колективної відповідальності повинен застосовуватися обережно і лише у випадках, коли це необхідно для захисту міжнародних інтересів та забезпечення справедливості.

Існують різні форми міжнародно-правової відповідальності: міжнародне право передбачає кілька форм відповідальності, включаючи цивільну, дипломатичну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Дипломатична відповідальність - це форма відповідальності, яка може бути застосована щодо держав або їх офіційних представників за порушення міжнародного права, яке не є достатньо серйозним, щоб призвести до застосування більш жорстких заходів. Дипломатична відповідальність може виражатися у формі протестів, нот та зауважень з боку інших держав. Цивільно-правова відповідальність – це форма відповідальності, яка застосовується щодо юридичних та фізичних осіб за порушення міжнародного права, пов'язаного з цивільним правом, наприклад, за порушення контракту або обмеження прав інтелектуальної власності. Адміністративна відповідальність – це форма відповідальності, яка застосовується щодо держав або їх офіційних представників за порушення міжнародного права, пов'язаного з адміністративними обов'язками, наприклад, за невиконання міжнародних договорів. Кримінальна відповідальність - це форма відповідальності, яка застосовується щодо держав або їх офіційних представників за порушення міжнародного права, пов'язаного з кримінальними діяннями, наприклад, за злочини проти миру, злочини проти людяності чи воєнні злочини. Матеріальна відповідальність - це форма відповідальності, яка застосовується щодо держав за шкоду, заподіяну іншим державам або їхнім громадянам внаслідок порушення міжнародного права. Ці форми міжнародної відповідальності часто можуть поєднуватись один з одним залежно від конкретної ситуації.

Міжнародне право передбачає принцип компенсації, який надає особливого характеру міжнародній відповідальності. Принцип компенсації та міжнародна відповідальність тісно пов'язані між собою. Одним з основних механізмів міжнародної відповідальності є відшкодування збитків, заподіяних однією державою іншій. Принцип компенсації один із способів реалізації цього механізму. Відповідно до цього принципу, держава, яка порушила міжнародне право, зобов'язана відшкодувати збитки, заподіяні іншій державі. Наприклад, якщо одна держава порушує свої зобов'язання за міжнародним договором, то інша держава, яка стала потерпілою від цього порушення, має право вимагати відшкодування завданих збитків. У цьому випадку принцип компенсації може бути використаний для визначення розміру збитків та порядку їхнього відшкодування. Принцип компенсації є важливим інструментом забезпечення міжнародного правопорядку

та справедливості. Він сприяє запобіганню конфліктам між державами та зміцненню міжнародних відносин на основі справедливості та рівності.

Також до особливостей відноситься механізм встановлення відповідальності та гранична сума. Відповідальність у міжнародному праві може бути встановлена через різні механізми, такі як міжнародні суди, арбітражні процедури та переговори. Міжнародне право не передбачає явної граничної суми компенсації, яку має сплатити держава чи міжнародна організація. Однак у кожному конкретному випадку розмір компенсації визначається на основі збитків, завданих порушенням міжнародного права.

Однією з важливих особливостей міжнародно-правової відповідальності є те, що вона виходить з принципу добросовісного виконання зобов'язань, так як саме за порушення конкретних зобов'язань настає міжнародна відповідальність. В певних випадках відповідальність залишається лише загальним принципом, в інших вона оформляється у вигляді договірної норми. Оскільки відповідальність-норма та відповідальність-принцип або прямо присутні, або мають на увазі у всіх договірних актах, можна стверджувати, що не існує будь-яких міжнародних дій із заподіянням шкоди іншим суб'єктам, за які не виникала б, в принципі, відповідальність з боку заподіювача цієї шкоди. Така відповідальність практично може виражатися у різних формах. Іншими словами, міжнародна відповідальність є не окремим принципом або певною нормою, а цілим правовим інститутом, який відомий як публічному праву так і приватному, і який присутній у всіх без винятку галузях міжнародного права. За час свого виникнення цей інститут, на нашу думку, збігається з появою міжнародного права в цілому.

На наш погляд важливим є взаємодія міжнародної відповідальності та правонаступництва. Вона полягає в тому, що при зміні уряду чи режиму в державі, яка несе відповідальність за порушення міжнародного права, новий уряд має продовжувати виконувати зобов'язання, які були накладені на попередній уряд чи режим, та успадковувати їхні права та привілеї. Це означає, що міжнародна відповідальність не зникає зі зміною уряду чи режиму. Наприклад, якщо попередній уряд порушив договір з іншою державою, новий уряд не може просто відмовитися від цього договору та нести за це відповідальність. Новий уряд має продовжувати виконувати зобов'язання за договором, і якщо виникнуть спори, вони розглядатимуться відповідно до міжнародного права. Таким чином, правонаступництво відіграє важливу роль у збереженні міжнародної відповідальності, оскільки воно забезпечує безперервність виконання зобов'язань між державами, незалежно від змін внутрішньої політичної ситуації.

Отже, міжнародно-правова відповідальність є невід'ємною складовою міжнародних відносин, яка забезпечує міжнародний правопорядок, є забезпечуючим механізмом належного виконання зобов'язань. Перечисленні вище характеристики міжнародно-правової відповідальності складають її особливості, що надає їй спеціального статусу на міжнародному просторі.

Список використаних джерел:

1. Grotius H. *The Rights of War and Peace* (2005 ed.) vol. 1 (Book I). Liberty Fund, 1625.
2. Anzilotti D. *Cours de droit international*. Paris. 1999. 536 p.
3. Reuter P. *Trois observations sur la codification de la responsabilité internationale des États pour fait illicite*. *Le droit international au service de la paix, de la justice et du développement-Mélanges Michel Virally*. Paris. 1991.